

Jolande Withuis

Juliana

VORSTIN IN EEN MANNENWERELD

2016

DE BEZIGE BIJ

AMSTERDAM | ANTWERPEN

Juliana:

'Maar professor, is het niet mogelijk dat je twee levenspaden hebt, en de ene dag eens op het ene, en de andere dag op het andere pad loopt?'

De dominee, zichtbaar geschrokken:

'Maar Prinses, dat kán toch niet; men kiest zijn levensweg en richting, en daar moet men aan vasthouden. Natuurlijk kan men geen twee levenspaden bewandelen.'

Juliana:

'Nou, ik gerust, hoor!'

(1928)

'Het privéleven van de Koning is met het staatsbelang ten nauwste verweven.'

P.J.S. de Jong aan de Tweede Kamer,

11 juni 1968

Inleiding

Bang voor de dood was Juliana niet. Zij overleed op 20 maart 2004, bijna 95 jaar oud, in de stellige overtuiging dat wij ‘deze wereld verlaten naar een beter, hoger leven’. Dat geloof was zelfs zo concreet dat ze zich voorstelde dat ze bij aankomst in de hemel mocht kiezen wat ze wilde worden, en dan koos zij maatschappelijk werkster.

Volgers van het Oranjehuis zal die wens niet verbazen. Dat Juliana liever maatschappelijk werkster was geweest dan koningin, was een van de vele mythes die haar tijdens haar leven omringden. Zelf droeg ze aan dergelijke mythes haar steentje bij. Als variatie op de maatschappelijk werkster zei ze tegen acteurs vaak dat ze graag naar de toneelschool was gegaan. Deze gefnuikte bestemmingen riepen een beeld op van Juliana als vorstin tegen wil en dank, het beeld dat in de reacties bij haar dood overheerste.

De realiteit was anders.

Juliana's verhouding tot het koningschap was complex. Juliana stond ambivalent tegenover haar ‘mooie maar zware’ taak. Ze aanvaardde die met reserves, maar koesterde na haar aantreden geruime tijd de ambitie een der grootste vorstinnen op aarde te worden.

Dat ze de dood niet vreesde, is géén mythe. Juliana kende überhaupt weinig angst. Toen ze ooit een hele middag zat opgesloten in een skilift, zette ze haar twee beveiligers ertoe aan samen met haar te zingen. ‘Wat hebben we een enige middag gehad!’ zei ze na afloop. Omdat ze niet kon geloven dat iemand haar kwaad zou willen doen, verzette ze zich tegen bewaking.

Met haar beide ouders deelde Juliana een vast vertrouwen in een eeuwig leven en net als zij wilde ze dan ook met haar afscheidsplechtigheid uitdrukken dat de dood geen einde is maar een nieuw begin. Juliana was

een religieus persoon. Dat is een van de weinige constanten in haar overigens tamelijk grillige leven. Haar geloof behelsde geen traditioneel christendom maar een diffuse religiositeit, waarin hel en verdoemenis ontbraken en ‘alternatieve’ en oosterse invloeden alle ruimte kregen. Juliana hechtte eraan onconventioneel te zijn, ook in geloofszaken.

Juliana was regerend vorstin van 1948 tot 1980. Inmiddels is ook haar opvolgster al geen koningin meer. Velen van de honderdduizenden televisiekijkers die haar ‘witte’ uitvaartplechtigheid op 30 maart 2004 live meeleefden, hadden haar niet meegemaakt als koningin en zelfs niet als publiek personage. Die kijkers moeten een raadselachtige discrepantie hebben geconstateerd tussen beeld en commentaar. Het theater van de staat in vol ornaat en het luisterrijke schouwspel van de wereldwijde royalty lieten zich moeizaam combineren met de continu herhaalde mantra dat koningin Juliana altijd zo ‘gewoon’ was geweest. ‘Gewoon’ was evenmin het woordgebruik van de verslaggevers. Nauwgezet reciteerden zij uit het draaiboek bij de rouwstoet termen als garde, grenadier, gele ruiter, glasgalaberline en grootmeesteres – onmiskenbaar Nederlands maar toch klinkend als de taal van een vreemde, archaische wereld.

In die archaische wereld werd Juliana in 1909 geboren. Het hof stond begin twintigste eeuw nog op enorme afstand van de samenleving en de draagster van de Oranjedynastie werd met de grootst mogelijke omzichtigheid behandeld. Omringd door bejaarde lieden van adel, snakte Juliana van jongs af naar de realiteit die in dit wereldvreemde milieu een schaars goed was. ‘Men vergete niet, dat het algemeen menselijk is de hoger geplaatste maar naar de mond te praten’, schreef moeder Wilhelmina in haar memoires. Realiteit is een van de betekenissen die het hybride toverwoord *gewoon* voor Juliana had. Te midden van alle onwerkelijkheid verlangde zij ernaar te weten hoe andere mensen leefden – mensen buiten de paleismuren. Ook dit zoeken naar kennis over het ‘echte’ leven is in Juliana’s leven een constante.

Juliana hunkerde bovendien naar gezelschap. Ze was eenzaam. Dat kwam niet louter doordat ze alleen was. Als troonopvolgster was haar al vroeg duidelijk dat ze welbeschouwd niemand dan haar moeder echt in vertrouwen kon nemen. Juist voor de extraverte Juliana, met haar behoefte aan uitwisseling, intimiteit en zielsverwantschap, was het een zware opgave dat ze haar zorgen, plezier en verantwoordelijkheden zelden kon delen. Dat maakte haar ontvankelijk voor mannen en vrouwen van

uiteenlopende geestelijke overtuigingen die veiligheid, genegenheid en spirituele inspiratie leken te bieden.

Juliana voelde zich het meest op haar gemak onder vrouwen. De wereld echter waarin zij als troonopvolgster en koningin fungeerde, was een wereld van mannen, bejaard of in elk geval veel ouder dan zij, en niet zelden behept met superioriteitsgevoelens. Daar kon zij boos om worden of om lachen, maar zich bevrijden van de taaie macht van het old boys network kon ze niet. Ook Juliana's betrokkenheid bij de positie van vrouwen was een van jongs af aan terugkerend thema in haar leven.

Juliana's leven bestrijkt nagenoeg de hele twintigste eeuw. Ze maakte de Eerste en de Tweede Wereldoorlog mee. De Russische revolutie van 1917 en Troelstra's mislukte omwenteling van 1918. Ze was getuige van de invoering van het algemeen mannenkiesrecht en vervolgens het vrouwenkiesrecht. De economische crisis van de jaren dertig en de wederopbouw van de jaren vijftig. De bloei en neergang van de verzuiling. De dekolonisatie en de Europese eenwording. Enorme veranderingen met een mentale pendant.

Nederland veranderde tussen Juliana's geboortjaar en het jaar van haar aftreden van een gelovig, gezagsgetrouw en tamelijk gezapig land in een open, democratische en dynamische samenleving, waarin mensen rechten hebben waarvan hun grootouders niet konden dromen, en waarin een gelijkheid heerst die in Juliana's jeugd onvoorstelbaar was. Waar Wilhelmina zelfs met ellebooglange handschoenen aan slechts bij uitzondering een hoge diplomaat de hand reikte, werd Juliana bij haar zeventigste verjaardag voor het oog van de natie gezoend door een openlijke homoseksueel. Die informalisering beviel haar – gevangene als ze zich altijd had gevoeld van het strakke paleisprotocol –, maar bracht voor het koningschap risico's met zich. Aan die nieuwe verhoudingen moest zij het koningschap aanpassen.

Zo vertelt dit boek naast een persoonlijk levensverhaal het verhaal van het koningschap in een veranderende samenleving.

Juliana. Vorstin in een mannenwereld is geschreven voor een breed publiek. Tegelijk is het een wetenschappelijke biografie, compleet met annotatie, literatuurlijst en bronvermelding. Zo'n wetenschappelijke biografie ontbrak tot nu toe. Het gemis aan een wetenschappelijke biografie van een voormalig vorstin geeft ruim baan aan roddel en geruchten.

Hoewel er geen gebrek is aan literatuur en beeldmateriaal, is de kennis over Juliana gefragmenteerd en weinig substantieel. Naast enkele gedegen deelstudies zijn er vooral fotoalbums, royaltytijdschriften, populaire biografieën, toneelstukken, speculatieve fictionverhalen, officiële en officieuze gedenkwerken en Oranje-encyclopedieën voorhanden – materiaal waarin steeds dezelfde gebeurtenissen en anekdotes worden herhaald, waarin gunstige beeldvorming dan wel sensatiezucht het wint van waarheidsvinding, en waarin aan zorgvuldige bronvermelding zelden wordt gedaan.

Het Koninklijk Huisarchief (КНА) is voor het onderzoek voor deze biografie niet opengesteld. Dat is spijtig, omdat ik me als biograaf liefst op zo veel mogelijk bronnen had gebaseerd. De ontoegankelijkheid van de bronnen die berusten in het КНА maakt ook dat sommige onderdelen van Juliana's dagelijks werk enigszins onderbelicht blijven. Gelukkig vond ik voldoende – ook nieuw – materiaal om een verantwoord boek te kunnen schrijven. Om mijn hoofdpersoon, die ik niet heb gekend en nooit heb gesproken, dicht te benaderen, hielp het dat ik voor mijn verhaal inzage kreeg in nooit eerder gepubliceerde brieven van Juliana aan vriendinnen.

Ik heb Juliana's leven verdeeld in vijf episoden, die elk een boekdeel vormen.

Deel I: *Voorgeschiedenis, jeugd & vorming*, loopt tot 1930. Ik beschrijf hierin de jeugd van Wilhelmina, de manier waarop zij Juliana opvoedde, de opleiding van de jonge prinses, haar studiejaren in Leiden en de door haar rond 1930 georganiseerde vrouwenconferenties.

Deel II: *Huwelijk & oorlog*, behandelt de vijftien jaar na Juliana's studie tot haar terugkeer uit Canada. Onaangename jaren, omdat Juliana omwille van de dynastie gedwongen was een echtgenoot te vinden, hetgeen tot vernederende situaties leidde. Maar tevens haar 'gouden eeuw', omdat zij in Bernhard von Lippe-Biesterfeld de man van haar dromen vond. Uitzonderlijke jaren ook, omdat de prinses zich tijdens de oorlog, zonder moeder, man en hofhouding, ontwikkelde tot een competente, zelfstandige vrouw.

Deel III: *Staatshoofd*, begint met het laatste oorlogsjaar, dat voor Juliana's verdere leven van grote betekenis is geweest. Bernhard verwierf dat jaar de status van oorlogsheld, terwijl Juliana in het collectieve geheugen een plaats kreeg als verbannen, tikje wereldvreemde huismoeder. De ge-

boorte van haar vierde dochter, die zeer slecht bleek te zien, versterkte dat imago. In deze jaren, waarin zij als regentes Wilhelmina's taken waarnam en zelf de troon besteeg, raakte Juliana via gebedsgenezers Greet Hofmans in de greep van een religieuze sekte. Ze vervreemde van haar oudste dochters, en scheerde zowel door eigen als Bernhards toedoen meermalen langs de rand van een constitutionele crisis. Haar huwelijk met Bernhard heeft Juliana's leven in hoge mate bepaald. In plaats van de ideale partner die hij in 1936 leek, werd hij haar achilleshiel.

In Deel iv: *Koningin Juliana*, dat begint wanneer Juliana haar banden met haar vriendengroep rond Hofmans heeft moeten verbreken, zien we hoe zij zich ontpopt tot de koningin zoals zij in 2004 werd herdacht: de sociaal betrokken, moederlijke vrouw, die een geliefd vorstin werd hoewel juist in die jaren de kritiek op de monarchie groeide, niet in de laatste plaats door het Lockheedschandaal.

Deel v, ten slotte, gaat over Juliana's jaren na haar aftreden. *In de luwte* had ze tot haar genoegen tijd voor haar hobby's, haar vriendinnenclubs en haar kleinkinderen. Vanaf midden jaren negentig verdween de prinses, die onder meer kampte met ernstige geheugenproblemen, uit de openbaarheid.

DEEL I

Voorgeschiedenis,
jeugd
& vorming
(tot 1930)

I

Hope der natie

‘Gouden zonnestralen’

‘In het Oosten kleurde bleek-koud de lucht. Een nieuwe dag brak langzaam open. Plotseling dromden de zwijgende journalisten bijeen. Alsof een schok, een trilling hen bij elkaar dreef. Hun harten klopten sneller, hun bloed joeg wild: buiten de kamer, in een der gangen naderden vlugge schreden, een snelle, luide klop op de deur, zij werd opengeworpen en jonkheer Van Geen, den particulieren secretaris van Hare Majesteit Koningin Wilhelmina, stapte stralend naar binnen.

“Mijne heren”..., zijn stem stakte. Hij moest iets wegslikken. Een brok van aandoening, een brok van vreugde. De journalisten hielden hun papier en potloden gereed. Hun handen trilden en beefden. “Mijne heren”, begon jonkheer Van Geen opnieuw, “er is een prinsesje geboren.”

Hij wou verder spreken, maar zijn stem werd niet meer gehoord. Luide krenten vulden het vertrek, vlak daarop stormden de journalisten naar buiten.

De eerste gouden zonnestralen gleden over de daken van de stad, de lucht kleurde oranje over heel bleek blauw: de kleuren van het vorstenhuis van Oranje! Het plein lag nog stil en verlaten. In de verte speelde een torenklok de slag van zeven uur. Ergens blafte een hond. Een haan kraaide.

Toen dreunde het eerste kanonschot over de ontwakende stad (...).

Nederland bezat nu een prinses: haar naam zou luiden:

***Juliana Louise Emma Marie Wilhelmina
prinses van Oranje-Nassau, hertogin van Mecklenburg***

Zij werd zo genoemd naar hare beide grootmoeders, naar Hare Majesteit de Koningin-Moeder Emma, de moeder van H.M. Koningin Wilhelmina, en naar Hare Vorstelijke Hoogheid de Groothertogin Marie van Mecklenburg, de moeder van Z.K.H. Prins Hendrik. Daaraan werd als laatste naam toegevoegd de naam Wilhelmina, de naam van hare moeder H.M. Koningin Wilhelmina. Zij ontving de naam Louise om de nagedachtenis te eren van Louise de Coligny, de echtgenote van Willem den Zwijger, terwijl de roepnaam Juliana aan de nieuwe prinses gegeven was ter ere van de nagedachtenis van de uitnemende moeder van de stamvader der beide takken van Oranje-Nassau, gravin Juliana van Nassau, geboren gravin van Stolberg, de moeder van Prins Willem van Oranje.

Het was of Den Haag bij het dreunen der kanonschoten met een schok ontwaakte. (...)

Vlaggen klapperden over de stad.

Huis aan huis ging de driekleur uit.

Huis aan huis werd gejuicht, gezongen, gesprongen.

Men stormde de straat op. (...)

De officiële mededeling van de geboorte der prinses werd geseind naar alle steden, dorpen en gehuchten van Nederland. Het werd geseind naar alle Hoven en Kanselarijen, naar alle grote steden der aarde.

Nederland bezat een prinses.

Prinses Juliana.

Negen en twintig duizend telefoongesprekken werden aan het telegraafkantoor te 's Gravenhage gevoerd binnen vier uur, nadat de blijde gebeurtenis bekend was.¹

Dynastie

De bekendmaking op 30 april 1909 dat koningin Wilhelmina moeder was geworden leidde onder de aanhang van het huis van Oranje-Nassau tot grote opluchting. Met de kleine Juliana was er in elk geval één opvolgster en was het gevaar dat de Nederlandse troon zou worden bezet door een van de vele Duitse verwanten van de Oranje-Nassaus voorlopig geweken. De blijheid over de redding van de dynastie won het zelfs van de teleurstelling over de sekse van de nieuwgeborene.

Ook het buitenland was van een zorg bevrijd. Amerikaanse kranten stelden tevreden vast dat een 'grote politieke vrees was verdreven' en de Franse minister van Buitenlandse Zaken noemde de blijde gebeurtenis

een 'waarborg voor de Nederlandse onafhankelijkheid en nationale eenheid'.²

Dynastieën – regerende vorstenhuizen – zijn per definitie gebaseerd op erfelijke opvolging en het voortbestaan van de Oranjedynastie hing al enige decennia aan een zijden draad. In 1813 had Nederland de Franse overheersing afgeschud; op 30 november was erfprins Willem Frederik van Oranje door de stedelijke burgerij als soeverein vorst Nederland binnengehaald. Die keuze was niet gebaseerd op zijn persoonlijke prestaties – men kende de prins niet of nauwelijks. Het motief was de historische associatie van Oranje met vrijheidslievendheid, die zijn oorsprong vond in de rol van Willem van Oranje in de Opstand tegen de Spanjaarden.³ Zo werd de vroegere Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, waarin de Oranjes stadhouder waren geweest, in 1813 een erfelijke monarchie.

Er werden sedertdien flink wat Oranjes geboren: Willem I (1772-1843) kreeg drie kinderen; zijn zoon Willem II (1792-1849) vier; het eerste huwelijk van Willem III (1817-1890), met de Duitse prinses Sophie (1818-1877), bracht drie zonen voort. Maar als zij niet jong stierven, waren ze wel onwillig of ongeschikt, of ze bleven ongehuwd, wat vanuit dynastiek oogpunt ook geldt als ongeschiktheid. Zodoende was er aan het eind van de eeuw geen reservoir van wettige nakomelingen.

Om de dynastie veilig te stellen trouwde koning Willem III na het overlijden in 1877 van koningin Sophie met de Duitse prinses Emma van Waldeck-Pyrmont (1858-1934). Op hun huwelijksdag, 7 januari 1879, was Willem bijna tweezestig en zijn bruid twintig. Zij deed wat van haar verwacht werd: op 31 augustus 1880 baarde zij een Oranje. Daarmee was de continuïteit van het Oranjehuis verzekerd, al bleef met Wilhelmina als enig kind de dynastieke basis precair en was het van essentieel belang dat ook zij ten minste één troonopvolger zou voortbrengen. Dat gelukte in 1909.

Met de namen die Wilhelmina en Hendrik hun dochter gaven, beklemtoonden ze haar dynastieke betekenis. Niet alleen lag de toekomst van het kleine meisje vast, met één voornaam van vaders kant tegen vier van moeders zijde, waaronder als roepnaam de naam van de 'Moeder van de Vader des Vaderlands', Juliana van Stolberg, kreeg ze bij haar geboorte ook een verplichtend familieverleden mee.

Constitutionele monarchie

‘Een spook waart door Europa, het spook van het communisme’, schreef Karl Marx in 1848 in zijn *Communistisch Manifest*. Overal kraaide oproer, maar in Nederland bleef revolutie uit. Willem II koos eieren voor zijn geld. Hij tekende in maart 1848 de grondwetsherziening van de liberale voorman en premier J.R. Thorbecke, nadat hij, zoals bekend, in vieren-twintig uur was getransformeerd ‘van conservatief tot liberaal’. Voortaan was de koning ‘onschendbaar’ en droegen de ministers de politieke verantwoordelijkheid. Zij konden dus niet meer door de koning worden ontslagen.

Acht jaar eerder, in 1840, was al een beperkte ministeriële verantwoordelijkheid ingevoerd. Dat was een van de aanleidingen geweest voor het aftreden van Willem I, wiens macht nog vrijwel onbeperkt was geweest en onder wie ministers nog de persoonlijke dienaren van de koning waren. De invloedrijke vrijzinnigen echter verlangden meer; zij verlangden een volledige ministeriële verantwoordelijkheid en daarnaast een rechtstreeks door het (nog zeer kleine) kiezerskorps verkozen Tweede Kamer. Radicale liberalen zagen het erfelijk koningschap als strijdig met het politieke ideaal van de gelijkheid van alle burgers. Dat zij tot op zekere hoogte hun zin kregen en de macht des Konings in 1848 stevig werd ingeperkt, werd mede gestimuleerd door de revolutionaire gebeurtenissen in het buitenland.

Ruim voor Willem III aantrad gaven ministers en Kamerleden al blijk van weinig vertrouwen in zijn koningschap. Zijn impulsieve gedrag en geringe intellectuele niveau maakten sommige politici zelfs liberaler dan ze eigenlijk waren. Thorbecke vond in het karakter van de kroonprins een extra rechtvaardiging voor de grondwetswijziging van 1848. Toen Willem in 1849 zijn vader opvolgde stelde Thorbecke een ongeschreven regel in die gehandhaafd bleef tot een eeuw later Juliana aantrad: hij reduceerde de notulen van de ministerraad tot nauwelijks meer dan een besluitenlijstje, zodat de koning in het duister tastte omtrent de beraadslagingen aldaar.

Met de veranderingen van 1848 werd een parlementair stelsel ingevoerd. Anders dan elders ontwikkelde zich uit de kringen der radicale liberalen geen echte antimonarchale beweging; verdere politieke democratisering, zoals de uitbreiding van het kiesrecht, werd stapsgewijs afdgedwongen.⁴